

УДК 340:342.56

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.14>

ЩОДО НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Комзюк В.Т.,

*доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0001-6780-0836*

Комзюк В.Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя.

Дана стаття присвячена необхідності нормативного визначення поняття і сутності правосуддя як надзвичайно важливого терміну у сфері реалізації судової влади, судоустрою і діяльності судів. Наголошується, що незважаючи на те, що термін правосуддя дуже широко вживається і в наукових працях, і в законодавстві, а в Конституції України восьмий розділ має назву «Правосуддя», його поняття і сутність нормативно не визначено, а науковцями та в тлумаченні Конституційного Суду України розуміється неоднаково, що породжує певні проблеми. Хоча в Конституції України є окремий розділ, присвячений правосуддю, який так і називається, але нормативного визначення цього поняття тут немає (як немає і в інших нормативних актах), а якщо проаналізувати його зміст, то стає очевидним, що він містить багато такого, що не тотожне правосуддю, і з цих конституційних положень важко зрозуміти поняття і сутність правосуддя, тому незрозуміло, навіщо законодавець у розділ восьмий Конституції України «Правосуддя» включив те, що відноситься до судочинства, судоустрою, організації судової влади, правового статусу суддів та інших суб'єктів, бо хоч все це тісно і пов'язане з правосуддям, але не є власне правосуддям. Оскільки Конституція є основою, правовою базою для всього вітчизняного права і законодавства, то така невизначеність і суперечливість щодо поняття правосуддя спричиняє і відповідні юридичні наслідки при прийнятті різних нормативних актів, а також для наукових досліджень у цій сфері. І в законодавстві, і в наукових визначеннях правосуддя розглядається як вид або галузь державної діяльності, функція судової влади, а також як певна система, сфера тощо. Ми вважаємо неправильним розуміння правосуддя як системи, або сфери, і розглядаємо у вище наведених випадках як систему не правосуддя, а судівництво, поняття якого визначено нормативно, а коли йдеться про сферу правосуддя, то правильним буде говорити про сферу реалізації судової влади. Правосуддя можна розглядати як галузь державної діяльності, що підтверджується і абзацом 1 пункту 3 наведеної Ух-

вали Конституційного Суду України. Дослідивши і проаналізувавши наукові думки різних авторів, тлумачення Конституційного Суду України в його Ухвалі, а також застосування терміну «правосуддя» в Конституції України і інших нормативних актах, ми констатуємо різне розуміння, трактування і тлумачення поняття і сутності правосуддя законодавцем, науковцями і іншими суб'єктами, його ототожнення з іншими важливими термінами, що є недопустимим, оскільки породжує непотрібну термінологічну плутанину, певні труднощі в теорії і правозастосуванні, тому пропонуємо власне визначення поняття правосуддя і вказуємо на необхідність його нормативного закріплення в Конституції України шляхом внесення змін до її восьмого розділу, пропонується також змінити і саму назву «Правосуддя» цього розділу на більш доцільну («Організація судової влади» або «Судоустрій, правосуддя та судочинство»), щоб вона відповідала змісту всього того, що міститься в даному розділі.

Ключові слова: *судова влада, правосуддя, судоустрій, судочинство, законодавство України, нормативне визначення.*

Komziuk V.T. Regarding the normative definition of the concept and essence of justice.

This article is aimed at the need for normative definition of the concept and essence of justice as a particularly important term in the sphere of realization of judicial power, judicial system and activity of courts. It is emphasized that despite the fact that the term justice is widely used in scientific works and legislation, and in the Constitution of Ukraine the eighth chapter is called "Justice", its concept and essence are not normatively defined, and scholars and interpretations of the Constitutional Court of Ukraine understand it differently, which creates certain problems. Although the Constitution of Ukraine has a separate section on justice, which is so called, but there is no normative definition of this concept here (as there is none in other normative acts), and if you analyze its content, it becomes obvious that it contains many things that is not identical with justice, and from these constitutional provisions it is difficult to

understand the concept and essence of justice, so it is unclear why the legislator in Chapter Eight of the Constitution of Ukraine "Justice" included things relating to the proceedings, the judicial system, the organization of the judiciary, the legal status of judges and other entities, because although all this is closely linked to justice, it is not justice itself. Since the Constitution is the basic legal basis for all domestic law and legislation, such uncertainty and inconsistency regarding the concept of justice causes the corresponding legal consequences in the adoption of various regulations, as well as for research in this area. Both in the legislation and in the scientific definitions justice is considered as a type or branch of state activity, the function of the judiciary, as well as a certain system, sphere and so on. We consider it wrong to understand justice as a system, or a sphere, and what we use in the above cases as a system is not justice, but the judiciary, the concept of which is defined by law, and when it comes to the sphere of justice, then it would be correct to talk about the sphere of implementation of the judiciary. Justice can be considered as a branch of state activity, which is confirmed by paragraph 1 of article 3 of the above Resolution of the Constitutional Court of Ukraine. Having studied and analyzed the scientific opinions of various authors, the interpretation of the Constitutional Court of Ukraine in its Resolution, as well as the use of the term "justice" in the Constitution of Ukraine and other normative acts, we note different understandings and interpretations of the concept and essence of justice by legislators, scholars and other entities, its identification with other important terms, which is unacceptable because it creates unnecessary terminological confusion, certain difficulties in theory and law enforcement, so we offer our own definition of justice and point to the need for its normative enshrinement in the Constitution of Ukraine by amending its eighth chapter, it is also proposed to change the very title "Justice" of this chapter to a more appropriate one ("Organization of the Judiciary" or "Judicial System, Justice and Proceedings") to correspond to the content of all contained in this section.

Key words: judiciary, justice, judicial system, proceedings, legislation of Ukraine, normative definition.

Постановка проблеми. Поняття правосуддя є надзвичайно важливим, а цей термін широко вживаним і в законодавстві, і науковцями при розгляді функцій держави, судової влади, здійснення судочинства та організації судоустрою, діяльності судових органів і суддів тощо. В Конституції України є окремий розділ, присвячений правосуддю, який так і називається, хоча нормативного визначення цього поняття тут немає (як немає і в інших нормативних актах), а якщо проаналізувати його

положення, то стає очевидним, що він містить багато такого, що власне правосуддям не є, і з цих конституційних положень важко зрозуміти поняття і сутність правосуддя, відсутні тут і принципи правосуддя як надзвичайно важлива правова категорія, що розкриває зміст і сутність відповідних правових явищ. Тому ми вважаємо необхідним нормативно визначити і закріпити поняття правосуддя та його змісту з метою усунення розбіжностей в законодавстві, однакового розуміння і застосування всіма суб'єктами права.

Аналіз наукових публікацій. Дослідженню різних питань правосуддя, як у філософсько-правовому осмисленні, так і з точки зору діяльності судових органів, присвятили свої праці багато науковців, серед яких О.М. Бандурка, В. Бігун, Р.В. Бараннік, В.О. Глушков, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, В.В. Михайленко, С.М. Тимченко, Н.С. Юзікова та інші, проте проблема нормативного визначення поняття правосуддя науковцями не піднімалась, що обумовлює необхідність і актуальність подальших наукових досліджень даної тематики.

Метою статті є на основі аналізу думок науковців, положень чинного законодавства визначити поняття і сутність правосуддя та надати відповідні пропозиції щодо їх нормативного закріплення шляхом внесення необхідних змін до Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність нормативного визначення поняття і сутності правосуддя є дуже важливим виходячи з того, що як основна функція судової влади і судової діяльності, воно в законодавстві не закріплено і часто фактично ототожнюється з іншими важливими поняттями, що не можна вважати правильним. Якщо проаналізувати розділ восьмий Конституції України, який присвячений правосуддю, то стає зрозумілим, що тут законодавець вмістив стільки всього, що ніяк не можна вважати правосуддям, а відноситься до судочинства, судівництва, судоустрою, організації судової влади, правового статусу суддів тощо. Оскільки Конституція є основою, правовою базою для всього вітчизняного права і законодавства, то така невизначеність і суперечливість щодо поняття правосуддя спричиняє і відповідні юридичні наслідки при прийнятті різних нормативних актів, а також для наукових досліджень у цій сфері. І в законодавстві, і в наукових визначеннях правосуддя розглядається як вид або галузь державної діяльності, функція судової влади, а також як певна система, сфера тощо. Щоб розкрити і зрозуміти багатоаспектність поняття правосуддя і його невизначеність та сформулювати власну позицію, потрібно проаналізувати відповідні положення законодавства та думки науковців з цього приводу. Р. Бараннік, досліджуючи поняття і ознаки правосуддя, вказує, що «розкриваючи сутність правосуддя як

механізму реалізації судової влади, зазначимо, що правосуддя – це складне багатогранне явище у громадському житті» [1, с. 37], – таким чином розглядаючи правосуддя як механізм реалізації судової влади. Із судовою владою, її реалізацією правосуддя пов'язують і інші автори, закріплено це також і в законі України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон). Так, С. Тимченко зазначає, що «правосуддя – це один із напрямків правоохоронної діяльності, одне з найважливіших повноважень, здійснення яких пов'язане з функціонуванням судової влади» [2, с. 25]; інші автори констатують, що «судову владу реалізують через такі повноваження: здійснення правосуддя...» [3, с. 69], а п. 2 статті 1 Закону закріплює, що «судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур» [4]. Отже, з цього можна зробити висновок, що правосуддя найтісніше пов'язане із судовою владою, є механізмом, способом, формою її реалізації, її найважливішим повноваженням і функцією, хоча ці поняття не можна ототожнювати, оскільки судова влада є ширшим за змістом поняттям і реалізується не тільки через здійснення правосуддя.

Нерідко в законодавстві і в наукових працях правосуддя розглядається як певна система, сфера, галузь, з чим ми не можемо погодитись. Так, в статті 131 Конституції України визначається, що «Відповідно до закону в системі правосуддя утворюються органи та установи...» [5], а стаття 92 Закону закріплює: «Вища кваліфікаційна комісія суддів України є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України» [5]; таке ж положення щодо системи правосуддя містить і стаття 151 Закону: «Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя...» [5]. Ми вважаємо неправильним розуміння правосуддя як системи, або сфери, і розглядаємо у вище наведених випадках як систему не правосуддя, а судівництво («судівництво – єдина система судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права...» [6], а коли йдеться про сферу правосуддя, то правильним буде говорити про сферу реалізації судової влади. Правосуддя можна розглядати як галузь державної діяльності, що підтверджується і абзацом 1 пункту 3 ухвали Конституційного Суду України: «правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [7].

При вирішенні питання щодо нормативного визначення поняття правосуддя, важливо розуміти його відмінність від судоустрою та судочинства, хоча в Конституції України і в Законі вони ча-

сто фактично ототожнюються, оскільки в розділі «Правосуддя» Конституції стаття 125 присвячена судоустрою, а стаття 129 – судочинству і його засадам; преамбула Закону «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що «цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні...» [5], багато також і інших положень цього Закону, які регулюють питання організації судоустрою, як тотожне поняття вживають термін «правосуддя».

Що стосується правосуддя і судочинства, то ці поняття дуже близькі, часто і науковцями, і в законодавстві ототожнюються, а при розгляді питання щодо їх співвідношення відсутня єдність думок науковців, і одні вважають більш широким поняття правосуддя, а судочинство – його формою, на думку ж інших, судочинство включає в себе і правосуддя (наприклад: «поняття «судочинство» включає в себе діяльність судів щодо розгляду і вирішення справ, віднесених до їх компетенції, а також дії інших суб'єктів... Таким чином, поняття «судочинство» є більш широким, ніж «правосуддя», оскільки охоплює собою діяльність не тільки суду, а й багатьох інших суб'єктів» [1, с. 42]). Дослідженню питання розмежування понять «правосуддя» і «судочинство» присвятив окрему ґрунтовну статтю В. Бігун, який прийшов до висновку, що «терміни правосуддя і судочинство є відмінними за специфічним змістом юридичними термінами. Їхнє вживання як синонімічних є недоцільним і має бути обумовленим. Розуміння суті правосуддя можна сформулювати так: *функціональне* розуміння правосуддя ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як *друге, змістовне* розуміння, акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. Якщо перше акцентує на функціях та суб'єктному складі діяльності, то друге – на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості... Тому закономірним є розуміння правосуддя як справедливості у значенні мети судочинства як судової діяльності» [8, с. 25-26]. Ми також вважаємо, що правосуддя і судочинство – це різні поняття, правосуддя можна вважати загальним поняттям, а судочинство – його формою у конкретних справах і відповідних судових провадженнях (цивільне, кримінальне, адміністративне, господарське, деякі науковці включають і конституційне, хоча щодо останнього є серйозні застереження, про що буде сказано далі). Конституційне судочинство не всі науковці пов'язують із правосуддям, про це свідчать і конституційні положення, де у статті 124 Конституції розділу «Правосуддя» закріплено, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» [4], при цьому йдеться про суди системи судоустрою (які раніше в законодавстві називались судами загальної юрисдикції), до якої Конституційний Суд не входить. Статус Конституційного Суду України (КСУ), його повноваження

щодо розгляду справ визначаються в окремому, 12 розділі Конституції України, а також в законі України «Про Конституційний Суд України» [9], при цьому ніде не йдеться про те, що КСУ здійснює правосуддя, тому немає підстав провадження в Конституційному Суді, конституційне судочинство вважати формою правосуддя, хоча окремі науковці так і вважають, даючи визначення поняття правосуддя.

Як бачимо, є багато проблемних питань щодо розуміння поняття правосуддя, його змісту і співвідношення з іншими термінами і поняттями у сфері функціонування і реалізації судової влади, а також щодо його нормативного визначення і закріплення в законодавстві. Тому навіть сама назва «Правосуддя» розділу восьмого Конституції України викликає заперечення, оскільки тут закріплено багато складових, які не є правосуддям (судоустрій, судочинство, правовий статус суддів, прокуратури, адвокатури, Вищої ради правосуддя тощо), а отже, цей розділ, на нашу думку, доцільно було б назвати «Організація судової влади», або «Судоустрій, правосуддя та судочинство», тоді це відповідало б його змісту.

Щоб сформулювати власне визначення поняття правосуддя, яке можна було б запропонувати для нормативного закріплення в законодавстві, необхідно проаналізувати різні його визначення, які даються науковцями. Так, у довіднику з юридичної термінології пропонується таке визначення: «правосуддя – самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [10, с. 138]. Р. Бараннік вважає, що «правосуддя – це діяльність судових органів по розгляду і вирішенню у судових засіданнях при дотриманні процесуальної форми цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та конституційних справ» [1, с. 42]. Подібної думки дотримується і С. Тимченко, даючи більш широке визначення поняття правосуддя: «правосуддя можна визначити як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у встановлених законом процесуальних формах в судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу і полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини по розглянутій справі шляхом дослідження доказів та закінчується ухваленням рішення в справі...» [2, с. 25]. На думку інших авторів, «правосуддя – це державна діяльність, яку проводить суд шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ» [3, с. 70]. Дещо по-особливому поняття правосуддя визначає Н. Юзіко-

ва, яка вказує, що «правосуддя – це правозастосовна діяльність, що здійснюється судами загальної юрисдикції на підставі і у точній відповідності із законодавством України, міжнародними договорами й угодами» [11, с. 54].

Як бачимо з наукових визначень і тлумачення Конституційного Суду, наведеного вище в його Ухвалі (яке, на нашу думку, не можна вважати досконалим), науковці і Конституційний Суд по-різному визначають поняття правосуддя, хоча є і дещо спільне в баченні його як державної діяльності з розгляду судових справ, що здійснюється судами у формі різних видів судочинства (при цьому одні автори вважають, що це лише судочинство, яке здійснюється судами загальної юрисдикції, а інші включають сюди і конституційне судочинство).

Ми вважаємо таке різнотлумачення поняття правосуддя недопустимим, зважаючи на надзвичайну важливість цього терміну (а термінологія, як відомо, в праві має дуже важливе значення), і вказуємо на необхідність його нормативного визначення і закріплення в Конституції України шляхом внесення змін до її восьмого розділу, а для цього хочемо запропонувати власне визначення поняття правосуддя, враховуючи думки багатьох вищеназваних суб'єктів, які дають його визначення. При цьому, на нашу думку, яка була обґрунтована вище, правосуддя не можна отожднювати з судоустроєм, судочинством, правовим статусом суддів і інших суб'єктів, його також не слід називати системою, сферою тощо, а слід акцентувати на тому, що це державна діяльність, функція судової влади, яка здійснюється судами системи судоустрою у різних формах судочинства (крім конституційного, оскільки, виходячи з положень Конституції України, правового статусу Конституційного Суду, його повноважень, а також позиції багатьох науковців, яку ми підтримуємо, конституційне судочинство не відноситься до правосуддя). Виходячи з усього вищесказаного, ми пропонуємо таке нормативне визначення цього терміну: «*правосуддя* – це вид державної діяльності, механізм реалізації судової влади, її основна функція, що полягає у розгляді і вирішенні в судових засіданнях судових справ, що здійснюється судами у формі цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства з дотриманням встановленої законом процесуальної форми та принципів».

Висновки. Дослідивши і проаналізувавши наукові думки різних авторів, тлумачення Конституційного Суду України в його Ухвалі, а також застосування терміну «правосуддя» в Конституції України і інших нормативних актах, можна констатувати різне розуміння, трактування і тлумачення поняття і сутності правосуддя законодавцем, науковцями і іншими суб'єктами, його отожднювання з іншими важливими термінами, що є

недопустимим, оскільки породжує непотрібну термінологічну плутанину, певні труднощі в теорії і правозастосуванні, тому запропоновано власне визначення поняття правосуддя і вказано на необхідність його нормативного закріплення в Конституції України шляхом внесення змін до її восьмого розділу, запропоновано також змінити і саму назву «Правосуддя» цього розділу на більш доцільну («Організація судової влади» або «Судоустрій, правосуддя та судочинство»), щоб вона відповідала змісту всього того, що міститься в даному розділі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бараннік Р.В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і доповнене. Київ, 2011. 352 с.
2. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник. Київ, 2004. 304 с.
3. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / О.С. Захарова, В.С. Ковальський, В.С. Лукомський та ін.; відп. ред. В. Маляренко. 3-є вид., перероб. і доповнене. Київ, 2007. 352 с.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 15.02.2022).
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення – 15.02.2022).
6. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: схвалено указом Президента України від 10 травня 2006 року N 361/2006 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення – 16.02.2022).
7. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»: Ухвала Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 року N 44-з / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text> (дата звернення – 15.02.2022).
8. В. Бігун. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). Вісник Львівського університету. Серія юрид. 2009. Вип. 48. С. 21–27.
9. Про Конституційний Суд України: закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#top> (дата звернення – 15.02.2022).
10. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія: довідник. Київ, 1998, 224 с.
11. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник. Вид. четверте, перероб. і доповнене. Київ, 2006. 320 с.